

## ДРАМАТИЗМ ОБРАЗУ КОМАХИ В РОМАНІ В. ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФІКУС»

**Петрик Роман Васильович**, студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (групи УМЛБ-1-22-4.0д.) спеціальності 035 Філологія Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

*Науковий керівник:* Вірченко Т. І., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

*У статті проаналізовано драматизм образу Комахи в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» у двох авторських редакціях – 1928–1929 та 1947 років. Звернуто увагу на семантичні трансформації образу героя як репрезентанта української інтелектуальної прози ХХ століття. Автор простежує, як змінюється типологія персонажа в межах модерністської парадигми, відстежуючи зсув від «технократичного інтелектуала» до суб'єкта екзистенційного конфлікту. Образ Комахи розглядається як втілення філософської проблематики відчуження, розірваності й нездійсненності людського буття. Виявлено, що в кожній редакції образ має іншу модальність драматизму: у редакції 1928–1929 років – від екзистенційної ізоляції до внутрішньої руйнації, у редакції 1947 року – екзистенційний концепт відчуження, розірваності та замкненості буття. Перспективним є подальше вивчення інтелектуального героя в інтелектуальній прозі доби модернізму.*

**Ключові слова:** інтелектуальна проза, модернізм, драматизм, художній образ.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення інтелектуальної прози ХХ століття через аналіз художнього образу, зокрема образу Комахи в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус». Цей твір привертає увагу до проблеми людського відчуження та втрати емоційної цілісності в інтелектуальному світі. Постать Василя Хрисанфовича Комахи в обох редакціях роману репрезентує два рівні драматизму – від інертної, схематизованої фігури до психологічно глибокого, внутрішньо розщепленого суб'єкта. Попри наявність розвідок, присвячених постаті письменника, семантична еволюція образу Комахи у двох редакціях твору (1928–1929 та 1947 років) досі не набула належного теоретичного осмислення. У цьому контексті постає потреба в міждисциплінарному аналізі драматизму персонажа як ключового концепту в авторській моделі культури й людини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): проаналізувати драматизм образу Комахи в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» через зіставлення його семантичних трансформацій у редакціях 1928–1929 та 1947 років, визначивши функцію цього образу в авторській концепції культури, доби та особистості, застосовуючи комплекс методів: культурно-

*історичний* (для з'ясування контексту творчості В. Домонтовича та еволюції інтелектуальної прози), *герменевтичний* (для інтерпретації тексту роману в його смисловій цілісності), *психоаналітичний* (для розкриття глибинних механізмів емоційного функціонування персонажа, зокрема у його взаєминах з іншими персонажами), *семіотичний* (для аналізу символіки образу Комахи), *структурний* (для виявлення взаємозв'язку між елементами образу на сюжетному, композиційному й стильовому рівнях), *образний* (як основний шлях аналізу художнього тексту, що дозволяє виявити психологічну, філософську та культурну багатовимірність центрального персонажа), *порівняльний* (для зіставлення двох редакцій роману в динаміці розвитку образу).

У контексті української інтелектуальної прози ХХ століття В. Домонтович вирізняється глибоким інтересом до філософсько-історичних проблем культури та цивілізаційного поступу. Як зазначає О. Астаф'єв, його наукова розвідка «Засади естетики» має переважно історіософський характер, що розширює аналітичний горизонт його інтелектуальної прози. За В. Петровим, суспільні ідеології, мистецькі теорії й політичні напрями формують ядро культури, змінюючись через механізм заперечення – прямого або опосередкованого. Аналітичний підхід В. Петрова поєднує елементи класичного марксизму, критичної теорії Франкфуртської школи, альтусеріанства та інших філософських течій, демонструючи високий рівень концептуального синтезу. Це зближує В. Домонтовича з європейською інтелектуальною традицією, де література набуває функцій філософського аналізу й культурної діагностики (Астаф'єв, 2017: 8).

В. Домонтович не лише долучався до модерністського оновлення української літературної традиції, а й формував власну концепцію мистецтва в межах парадигми «нової історії», що передбачала радикальне переосмислення культурно-філософських орієнтирів. Його філософсько-естетична система поєднує ідеї Томи Кемпійського та Григорія Сковороди з впливами сучасної (зокрема квантової) фізики, про що свідчить стаття «Сучасний образ світу. Криза класичної фізики», де класичний і сучасний образи світу розглядаються як несумісні системи пізнання (Ушневич, 2018: 11). В. Домонтович мислив епохами, дотримуючись принципу «заперечення попереднього», за яким кожна нова епоха водночас заперечує і стверджує попередню: *«В застосуванні до зміни епох це значило б: в градації епох про кожну наступну епоху можна сказати, що вона, конструюючи себе через заперечення, протиставляючи себе попередній, є негативною формою цієї попередньої. Одночасно заперечення є і ствердженням»* (Ушневич, 2018: 14). Цей філософський принцип відображено й у його художньому світі: герої переживають духовну антиномію, змушені робити складний етичний або екзистенційний вибір, що надає їхнім історіям драматизму.

Тезу Ю. Шереха про неокласичність прози В. Домонтовича можна прийняти лише частково: його тексти справді виростають із літератури та насичені інтертекстуальністю. Утім, ідея «мистецтва рівноваги» не відповідає письму Домонтовича, позначеному іронією, скептицизмом,

прагненням до деконструкції цінностей і реліквій. Центральним образом його творчості є безґрунтянство, символізоване, зокрема, в ілюстрації Якова Гніздовського до «Доктора Серафікуса»: дерево посаджене догори корінням, а птах змушений примоститися на книжках, що закривають краєвид. Ця візія відображає незакоріненість, втрату опори – провідний мотив інтелектуальної прози міжвоєнної доби, просякнутої відчуттям екзистенційної порожнечі – «порожніх небес і порожнього собору», покинутих Богом (Агеєва, 2006: 34).

У романі «Доктор Серафікус» В. Домонтович шукає «єдиного стилю епохи», що мав би поєднувати мистецтво, науку, побут і почуття. Така універсалістська настанова свідчить про належність його прози до інтелектуального культурологічного дискурсу. Герой постає як *homo ludens* – суб'єкт гри, що обирає абстракцію, штучність, позу й афоризм замість автентичної безпосередності. Усі персонажі, зокрема Комаха, – актори «театру життя», маргінальні й виняткові, що вказує на прагнення прози до утвердження індивідуального досвіду та демістифікації колективного. Образ Комахи втілює відчуження від банального й масового, уособлюючи екзистенційну унікальність, що співвідноситься з інтелектуальним проєктом автора (Агеєва, 2006: 163).

Роман порушує важливі проблеми: становище особистості в технократизованому суспільстві, самотність, руйнація ідеалів, втрата зв'язку людини з природою. Як зауважує Ю. Загоруйко, це «роман-застереження» про *«людину, яка міняє своє оточення, свої моди, але не може змінити своєї сталої біологічної сутності»*. В. Домонтович застерігає: *«повна механізація призведе до того, що гармонійна особистість стане не потрібною суспільству»* (Загоруйко, 1993: 18). Усе це визначає його як одного з провідних представників філософського крила української інтелектуальної прози.

У дослідженні для аналізу образу Комахи спираємося на визначення поняття «драматизм» із «Літературознавчого словника-довідника»: *«Драматизм – загострена напруженість дії певного художнього твору будь-якого роду літератури. Д. драми характеризується своєю специфікою, різниться від Д. комедії колізіями, непереборною конфліктністю, зіткненням характерів»*. У «Словнику літературознавчих термінів Івана Франка» драматизм розуміється як *«виключна гострота зіткнень, такий збіг життєвих обставин, що глибоко зворушує людину, втягає її у складну круговерть подій, в яких людина веде часто нерівну чи безвихідну боротьбу»*.

У редакції роману В. Домонтовича «Доктор Серафікус» (1928–1929) образ Комахи постає як втілення інертності (він уникає дії, емоцій, змін), замкненості та психологічної непорушності. Його драматизм полягає не в конфлікті, а у «вакуумі» – втраті зв'язку із собою, іншими та реальністю. Така концепція героя зумовлена модерністською тенденцією до антипсихологізму та уявленням свідомості як замкненої структури. Саме ця психічна замкненість, відмова від контакту з живим світом стає джерелом драматизму.

Василь Хрисанфович Комаха постає як уособлення технократичного типу – людини фаху, в якій В. Домонтович максимально підкреслює розрив

між розумом і серцем. У машинописній версії твору автор прямо зазначає: *«Нічого, окрім фаху. Рід робота, людина-машина. Логіка форми. Усе природно-людське усунено задля техніцизму»* (Домонтович, 2024: 189), – таким чином емоційність вилучається як зайве. Комаха ще змолоду навмисне ізолює себе від людей і життя: *«...складав стіну, яка б відгородила його від товаришів, життя, оточення»* (Домонтович, 2024: 188). Він уникає емоційних зіткнень і внутрішніх драм, не довіряє ні собі, ні іншим: *«Обмеженість і замкненість його невисловлених бажань могли зробити їх вибухи небезпечними для суспільства»* (Домонтович, 2024: 190).

Головний герой – не людина в біографічному, а радше в геометричному сенсі: він фігура, силует. Комаха в цій версії – втілення «технічної людини», яка існує не у сфері емоцій, а в царині фахової абстракції: його прогулянки – «автоматизована стереометрія» (Домонтович, 2024: 204); спілкування з дитиною Ірцею – не щирість, а технічність: *«Перцю в мене немає. Ти замість перцю візьми гудзика чи вугілька»* (Домонтович, 2024: 229). Реакція на дитяче питання про Бога – уникання: *«Тобто?.. Навіщо це, Ірцю, тобі знати?»* (Домонтович, 2024: 230). Комаха залишається фігурою, неспроможною до душевного жесту.

Епізоди з Тасею розкривають ще глибший фокус драматизму – турбота стає для Комахи загрозою. Вона розпалює примус, приносить каву, ліки, термометр, а він на це реагує оборонно: *«О, я ніколи не приймав аспірину, я ніколи не хворію. Щоб за мною ще хтось дивився...»* (Домонтович, 2024: 205). В. Домонтович фіксує поведінкову константу героя, уникаючого будь-якої людської близькості *«...не знайомитись з сусідами й, ніколи з ними не розмовляючи, ні про що їх не просити»* (Домонтович, 2024: 207). Єдине емоційне зрушення стається несвідомо: після відходу Тасі він шепоче у півсні: *«Я вас люблю, Вер»* (Домонтович, 2024: 210) – звертаючись не до присутньої жінки, а до уявної.

У фрагменті, де описано зміну ставлення Вер до Комахи, окреслюється початкова фаза драматизму, що ще не переростає в відкритий конфлікт. Комаха, раніше замкнутий у своїй логіці та звичках, потрапляє в емоційно нестабільну ситуацію: *«Вер нібито змінилась... Вона нервувалась... Вона уникала зустрічей... Здавалось, що вона чогось чекала, щось зважувала»* (Домонтович, 2024: 202). Він переживає ментальний зсув, але не трансформується – не бореться, а втікає: *«Комаха страждав... Він жив уявленим життям»* (Домонтович, 2024: 202). Це вказує на сублімацію конфлікту: кохання для нього – не дія, а втеча в уяву. Зовні він теж пасивний – *«гуляв механічно, як автомат... не помічаючи себе, часу, нічого навколо»* (Домонтович, 2024: 203). Його криза – структурна, не емоційна: він не чинить опору, а функціонує в режимі психологічної інерції.

Вер, навпаки, розглядає стосунки як естетизовану формулу неможливого кохання. Її метафори в листі: «сонячна райдужна курява», «лабораторний гомункул», «істота уявлена», «над» і «ніби», «сутеренний гном», «серафічне почуття» (Домонтович, 2024: 232–233) фіксують те, що вона не сприймає Комаху як людину, а радше як ідею, втілення надлюдської абстракції,

яка не витримує реальності: *«Я зрадила б себе... коли б зрадила... це почуття серафічної надзвичайності»* (Домонтович, 2024: 233). Коли Комаха намагається стати «живим», вона відкидає його: *«Ви стали людиною... Піти, щоб врятувати (для себе врятувати) виплекане почуття надзвичайності»* (Домонтович, 2024: 232).

Лист Комахи у відповідь – перша спроба тілесного, не абстрактного висловлення: *«Доктора Серафікуса нема... Я хочу вас, Вер»* (Домонтович, 2024: 234). У ньому звучить і відчай, і насмішка над самим собою: *«Безглуздий великий комашиний папа спокушає Вер принадою 15-х дітей...»* (Домонтович, 2024: 235). Тут драматизм переплітається з гротеском, а серйозність з самоіронією, оголюючи трагічну смішність героя. Остаточна реакція Вер – холодна, іронічна: *«Ви, право, смішняк, Серафікусе...»* (Домонтович, 2024: 235). Вона визнає його унікальність, але не здатна бути з ним, бо він – не від цього світу: *«Може, я й полюбила вас... за те, що у вас вистачає моці здійснювати... свої божевілля»* (Домонтович, 2024: 236). Це вже не любов, а естетична повага до несумісного. Його драматизм полягає в тому, що він ніколи не міг виграти, бо він чужий в цій реальності ще до початку гри.

Редакція роману В. Домонтовича «Доктор Серафікус» 1947 року, на думку автора, є переосмисленням попереднього тексту в контексті нової епохи: *«Змінився час, змінився читач, змінилися вимоги...»* (Домонтович, 2024: 244). У ній образ Комахи набуває глибшого психологізму: герой перестає бути лише функціональним типом, стає носієм внутрішнього конфлікту між технократичним життям і прагненням емоційного контакту.

На початку роману Комаха – істота, «замкнена в усталений розклад» (Домонтович, 2024: 21), де кожна дія – механічна й повторювана. Така структура – не вибір, а втеча від хаосу і болю. Через сприйняття Ірці, п'ятирічної дівчинки, автор показує драму героя як втрату людяності. Спроба уявної гри – *«Коли ти комашиний тато, то я хочу бути за комашину маму!»* (Домонтович, 2024: 26) – викриває нездатність героя навіть до символічної емоційної ролі. Ключовою є сцена запитання Ірці: *«– А ти, дядю Комахо, людина?»* (Домонтович, 2024: 30). Комаха не дає чіткої відповіді, спроби логічно пояснити відмінність між іменем та особистістю («ейдетичні смисли») безсилі перед щирістю дитини. *«Ти, значить, зовсім не комаха, а просто Пупс!»* (Домонтович, 2024: 31) – констатує Ірця, зводячи героя до образу штучної істоти. Водночас дитина дарує йому співчуття: *«Я дуже люблю тебе, дядю Пупсе!»* (Домонтович, 2024: 32). У взаєминах з Ірцею виявляється єдиний «простір живого»: Комаха здатен на вигадку, жарт – *«– А, ніби? Гаразд! Я ніби вправ»* (Домонтович, 2024: 44). Проте навіть це «ніби-життя» не має продовження: у реальності він – «механік думки», що вечеряє яблуками та водою (Домонтович, 2024: 34). Його сон, у якому він дбає про Ірцю, свідчить про витіснене бажання емоційної близькості: *«Великі грубі пальці Комахи несподівано ніжно розвішують... простирало й білу фланелеву сорочку»* (Домонтович, 2024: 34). Але це залишається лише сном.

Додаткову драматичну глибину образ отримує у спогадах Тасі: *«Не людина, а дерево, манекен у капелюсі, дерев'яна маріонетка»* (Домонтович,

2024: 49–50), – що підкреслює його відчуження та неспроможність бути сприйнятим як суб'єкт. Ім'я «Комаха» символізує цю ізоляцію. Центральною метафорою постає образ ляльки – «пупса», як втілення нефункціональної, штучної ідентичності. У стосунках із Тасею драматизм розгортається як емоційна нездатність: герой боїться фізичної близькості – *«Не треба! Їй-богу не треба!»* (Домонтович, 2024: 58), хоча внутрішньо відчуває «право» на неї. Його парадокс – водночас уникати й ревнувати – свідчить про конфлікт між потребою та неспроможністю реалізувати її.

Комаха відкидає тілесне як таке: *«не хоче цілувати чи кохати...»* (Домонтович, 2024: 37), прагне «мати дитину» без жодної емоційної або фізичної участі. Його твердження: *«Ми повинні перемогти природу й протиставити природі успіхи розумового розвитку»* (Домонтович, 2024: 39) – перетворює природне в утопічний, розумовий конструкт, що межує з психічною аберацією. Усвідомлюючи утопічність бажання, герой лише глибше занурюється в ілюзію: *«ледве чи він зможе здійснити своє бажання»* (Домонтович, 2024: 37–38).

Діалог із Корвиним викриває конфлікт світоглядів. Комаха апелює до науки: *«Можливість... родити без шлюбного акту – це зовсім не моя ідея»* (Домонтович, 2024: 39). Його роздуми – свідомий вибір уявного «чистого» батьківства замість фізичного акту. Корвин відповідає іронією: *«є гарненькі дівчатка»* (Домонтович, 2024: 40), але Комаха залишається глухим, бо той перебуває в іншій площині сприйняття реальності. Прірва між ними – симптом екзистенційної ізоляції героя. Шлюб він вважає «антигромадським вчинком», а біологічне дітонародження – міфом позитивізму (Домонтович, 2024: 40–41). Корвин іронізує над «несусвітніми витівками» героя (Домонтович, 2024: 89), однак у цьому ховається трагізм: Комаха – «аморфний», «пасивний», але водночас «уперто сталий», здатний навіть нав'язувати іншим свою замкненість (Домонтович, 2024: 90). Цей контраст виявляє головний драматизм героя – невміння жити в людському світі, самотність, замасковану під інтелектуальну ексцентрику.

Тема відчуження поглиблюється у взаємодії Комахи з Вер. Фізична близькість його дезорієнтує: герой *«не знав, чи слід покласти долоні на її волосся...»* (Домонтович, 2024: 164). Вер відчуває його слабкість і «може зробити з цим Комахою все, що хоче» (Домонтович, 2024: 163); її «зізнання в коханні» залишає на його обличчі тільки «сліди карміну» (Домонтович, 2024: 157) – матеріальний знак, який він не спроможний емоційно засвоїти. Пізніше герой фіксує у щоденнику власну недосяжність: *«Ти була, і ти пішла... я ніколи з тобою не зустрічаюсь»* (Домонтович, 2024: 185). Вер стає для нього радше символом свободи, ніж реальною особою; він «живе думками й снами» (Домонтович, 2024: 185), що лише підсилює його ізоляцію. Вер, як і Тася, кидає виклик «схемному» світові Комахи: її відмова від традиційного шлюбу й бачення кохання як процесу конфліктують з його прагненням порядку. Він прагне її, бо вона уособлює вихід «за межі себе», але боїться, бо ця свобода руйнує внутрішню систему.

Драматизм образу Комахи виконує функцію художньої домінанти, що акумулює філософські, психологічні та культурні сенси твору. Через нього В. Домонтович розкриває кризу модерного суб'єкта – інтелектуала, який переживає внутрішню розірваність і втрату гармонії. Комаха постає не лише персонажем, а «інтелектуальним проявом доби», в якому осмислюється модерністська парадигма української літератури.

Отже, редакторські варіанти роману В. Домонтовича «Доктор Серафікус» (машинописи 1928–1929 рр. та опублікована версія 1947 р.) демонструють еволюцію образу Комахи – від абстрактного типу «технічної людини» до драматично розщепленої особистості. У редакції 1928–1929 років спостерігається стильова спорідненість із модерністським інтелектуальним романом. Комаха мислить логічно, споглядально, а внутрішній конфлікт лише окреслено – драматизм функціонує як потенція, а не дія. Редакція 1947 року відкриває новий художній горизонт. Твір постає як «документ доби», що фіксує злам між 1920-ми й 1940-ми. Образ Комахи набуває психологічної глибини: він втрачає опору в раціональному, переживає розщеплення особистості, сумнів, внутрішній надлом.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ: Факт, 2006. 432 с.
2. Астаф'єв О. Еволюція української еміграційної літературознавчої думки (від естетики неоромантизму до новітніх синтезів). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2017. Вип. 1. С. 6–10.
3. Домонтович В. Доктор Серафікус. Харків: Віват, 2024. 320 с.
4. Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров (В. Домонтович). Київ, 1993. 68 с.
5. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 2007. 751 с.
6. Пінчук С., Регушевський Є. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. Київ: Наукова думка, 1966. 269 с.
7. Ушневич С. Інтелектуально-психологічна проза Віктора Домонтовича: текст і контекст: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 216 с.

## REFERENCE

1. Aheieva V. Poetyka paradoksa: Intelktualna proza Viktora Petrova-Domontovycha. Kyiv: Fakt, 2006. 432 s.
2. Astafiev O. Evoliutsiia ukrainskoi emihratsiinoi literaturoznavchoi dumky (vid estetyky neoromantyzmu do novitnikh synteziv). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo, movoznavstvo, folklorystyka*. 2017. Vyp. 1. S. 6–10.
3. Domontovych V. Doktor Serafikus. Kharkiv: Vivat, 2024. 320 s.

4. Zahoruiko Yu. Pysmennyk Viktor Petrov (V. Domontovych). Kyiv, 1993. 68 s.
5. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Akademiia, 2007. 751 c.
6. Pinchuk S., Rehushevskiy Ye. Slovnyk literaturoznavchykh terminiv Ivana Franka. Kyiv: Naukova dumka, 1966. 269 c.
7. Ushnevych S. Intelktualno-psykholohichna proza Viktora Domontovycha: tekst i kontekst: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2018. 216 s.